Edebiyatın Varoluşsal Boyutu[*]

Vefa Taşdelen

Olası bütün bilimsel sorularımız cevaplandığında bile,
hayata ilişkin sorunların hiç dokunulmadan kaldığını hissederiz."[1]

Sanatta ve özellikle edebiyatta dile gelen, bir 'insanlık durumu'dur. Bu insanlık durumu, pek çok insanın kendinden pay alabileceği, kendine katılabileceği bir durumdur. O, her ne kadar belirli tiplerde, belirli kişilerde varlık kazansa da, aynı şekilde diğer insanları da kapsar. Bir sanat eseri karşısında takındığımız acıma, öfkelenme gibi duygusal tutumlar, insanlık durumunun bir birey olarak bizi de ilgilendirdiğini gösterir. Herkes, bu insanlık durumunun imkânı içinde yaşar. Sanat, her adımda, kendini bu insanlık alanı içinde bulur. Bu sınırın dışına çıktığında veya çıkmak istediğinde, kendini kaybeder. Şu halde sanat, insanlık durumu ile birlikte olan ve ondan ayrı düşünülemeyen bir etkinliktir.

Sanat, varoluş alanından kesitler sunar, varoluşun hallerini anlatır. Onun içeriğini insanın yeryüzündeki somut varoluş deneyimleri oluşturur. Bu durum sanatın varoluşu anlamanın aracı olduğu yönündeki sav açısından da önemlidir. O, insana yine insanın penceresinden seslenir. Bu seslenişte söz konusu olan doğru ve yanlış değerleri değil, seslenişteki güzellik, incelik ve etkileyiciliktir. Sanat bize, doğrulanabilirliği ya da yanlışlanabilirliği olan hükümler sunmaz, verdiği şey bu değildir. Sanat eseri, varoluşa tutulmuş bir ayna gibidir. Bu varoluş işçiliğinde, sanat, bilimsel ve felsefi değerlerden daha çok ahlaksal alanla iç içedir. Bu durum sanata ahlak açısından bakmaya, bilim ve felsefeden daha çok gerekçe sağlar: varoluşun doğruluğundan ya da yanlışlığından söz edilemez, ancak iyiliğinden ve kötülüğünden söz edilebilir. Zira sanatın alanı insani alan, moral değerler alanıdır.

1. Edebiyat: Varoluşu Anlamanın "Organon"u

İnsan varoluşunu kavramaya yönelik çeşitli etkinlik alanları vardır. İnsan, Tanrı ve evren sorunsalı karşısında insanoğlu binlerce yıldan beri bilim, sanat, felsefe ve din gibi alanlarla çözüm yolu aramıştır. Dilthey, bu ilişkinin bilmecemsi bir özellik taşıdığına dikkat çeker. Ona göre söndürülemeyen metafizik içtepi, dünya ve hayat bilmecesinin çözülmesine yönelir. Bu çabada, filozoflar, din adamları ve şairler akrabadırlar.[2] Filozofun bilmeceyi tümel bir bakış açısıyla kavramsal ve eleştirel bir tarzda çözümleme isteği diğerleri ile arasındaki farklılaşmayı doğurur.

---

[*] *Bizim Külliye Dergisi*, yıl: 2010, sayı: 46, s. 15-19.

[1] Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Routledge & Kegan Paul, London, 1961, s. 149.

[2] Bkz. Dilthey, "Traum", çev. Macit Gökberk, *Felsefe Tercümeleri Dergisi*, 1947.

Hegel'e göre, sanatın doğuşunu hazırlayan en önemli gerekçe, insanın düşünce ve bilinç sahibi bir varlık olmasıdır.[3] Sanat da, diğer kuramsal ve pratik edimleri gibi insanın kendi bilincine varmasının, kendi kendini anlamasının bir yoludur. Temel özelliği dış şeylere, doğal nesnelere, insanın kendi varlığına özgü nitelikleri işlemesi, yansıtması ve bu yolla "dış âlemi" insani olana dönüştürmesidir. İnsan dış gerçekliğe, kendisinden bağımsız olan bu doğal alana, kendi içselliğinin damgasını vurur. Bu değiştirme, dönüştürme arzu ve yetisi, insan varlığında içkin halde bulunur; eğitim ve tecrübe ile bilinçli hale gelir. Bu, öylesine içsel bir yetidir ki, insan onunla evren karşısında duyduğu yabancılığı ortadan kaldırmak ve orayı giderek kendi evi haline getirmek ister. Onun kendi bilincine varmasının, kendisini tanıma ve kavramasının bir yolu olan sanat, bir yönüyle insanın kendisi, kendi varlığı, yapıp etmeleri, ne olduğu, ne olacağı üzerine düşünmesidir. İnsan, kendisine yabancı olan bu doğa içinde kendisini aramak ve bulmak ister. O, dış gerçekliğe kendi iç âleminin damgasını vururken, kendini tanır, kendi kendisiyle yüzleşir, kendi kapasitesini keşfeder. Sanat eserinin doğası, insana insanı anlatacak, insana kendisinden bahsedecek bir yapıdadır. Sanat eseri doğayı da anlatsa, orada "insan için olma", "insana göre olma", "insan açısından olma" durumu söz konusudur.[4]

İnsanın yeryüzüne geleliden beri süregelen bir varoluş macerası vardır. Bu macera içinde onu kendisiyle yüzleşmekten alıkoyan, benliğini örtüler altında gizleyen engelleyiciler hep olagelmiştir. Varoluş gerçeği ile yüzleşmenin gerçekleştiği ender tecrübe anları, hayatı ve varoluşu sarıp sarmalayan örtülerden arınmadan gerçekleşmez. Oysa biz yeryüzünde ruhu ve bedeni ile bir arada yaşayan varlıklar olarak kendi içimize, kendi bilincimizle kendi çıplak varoluş gerçekliğimiz arasına mesafeler koymayı severiz. Kendimizle yüzleşmek, olduğumuz gibi kendi karşımıza çıkmak istemeyiz; bu bizi sıkar. Bu çıplak kişilik dışında, birinci, ikinci, üçüncü kişilikler ediniriz. Kendi varlığımızla aramıza koyduğumuz katmanlar, kendimizi anlamamızı zorlaştırır. Olduğumuzdan farklı ve fazla görünmeyi severiz. Bir şey olmasak da, olmuş gibi görünmek bizi hoşnut eder. Ünvanlar, kazançlar, mevki ve statüler, hatta bir noktaya kadar çevremizi saran dostlar, kendimizle yüzleşme imkânını zayıflatırlar. İnsanın çıplak varoluş gerçekliği, kendine çıkan yolların kapatıldığı noktalarda, nefes alamadan, serpilip gelişme imkânı bulamadan solup gider. İçimizdeki katmanlar bizi ondan, onu bizden uzaklaştırır. Varoluşu bizden uzakta bir yere koyar. Ve biz kendimize olan bu mesafede hiçbir şey olmamış gibi yaşamaya devam ederiz. Belki bu yüzden Wittgenstein, bir aforizmasında şunu söyler: "Kendini aldatmamaktan daha zor bir şey yok."[5] Edebiyat, kendimize olan bu mesafede bize kendimizi tanıtır. Bu imkânın, çeşitli kaygılar uğruna feda edilmemesi gerekir. Feda edildiğinde, edebiyat kendi doğasına yabancılaşır, insanı anlama imkânını kaybeder.

İnsan, tüm yüküyle, filozofların, ahlakçıların, öğretmenlerin, hocaların, bilginlerin, hekimlerin ele aldıklarından daha fazla bir varlıktır. Onlar bize, sağlıklı ve sağlıksız, ahlaklı ve ahlaksız, normal ve anormal insanın nasıl olduğundan, nasıl olması gerektiğinden söz ederler uzun uzadıya. İnsan olmanın zorluğu, sorumluluğu, sevinci ve ıstırabı, en yetkin

---

[3] "Bilimsel görüş açısından bakıldığında, sanatın doğuşunu hazırlayan salt ve genel gereksinme, insanın düşünen bir bilinç olmasından kaynaklanır; böylece insan, ne olduğunu ve kim olduğunu yine kendisi için açıklığa kavuşturmaya çalışır. ... Sanatın doyurup giderdiği salt ve genel gereksinme, kaynağını düşünen ve bilince sahip bir varlık olan insan olgusunda bulur; yani sanat kökeni, varolanı, varlık biçimi nasıl olursa olsun, kendi için bir varlık yapan insanda bulur. Doğadaki nesneler yalnızca dolaysız olarak ve tek bir biçimde varolurlar; insana gelince, Tin olması nedeniyle çifte bir varoluşa sahiptir; önce insan, bir yandan doğanın şeyleri ile aynı ad altında varolur; ama öte yandan da kendisi için varolur, kendi kendisini seyreder, kendisini yine kendisine tanıtır, kendisini düşünür ve kendisi için varlığı kuran bu etkinlik nedeniyle de Tin'den başka bir şey değildir. ... Sanata duyulan genel gereksinim demek oluyor ki, iç ve dış dünyanın bilincine varmak için insanı iten ussal bir gereksinmedir ve bu durum insanı, söz konusu olan her iki dünyadan kendisini yeniden tanıyacağı bir nesne yapmaya iter..." Hegel, *Estetik*, çev. Nejat Bozkurt, Say Yayınları, İstanbul, 1982, s. 73, 75, 76).

[4] Bkz. Nermi Uygur, *İnsan Açısından Edebiyat*'ta baştan sona edebiyattaki "insaniliği" ve edebiyatın "insan açısından olma durumu"nu dile getirir. Bkz. Nermi Uygur, *İnsan Açısından Edebiyat*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

[5] Ludwig Wittgenstein, *Yan Değiniler*, AltıKırkbeş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 29.

haliyle ancak sanat eserlerinde ortaya çıkar. İnsanı anlama konusunda felsefeciler, eğitimciler ve ahlakçılar hep kendi iç dünyalarındaki ideal insan tipini ölçüt alırlar. Olanı değil, olması gerekeni gösterirler. Ancak, insan gerçekliği, olması gerekende değil, olanda ortaya çıkar. Sanatçılar olanla olması gereken arasındaki farkı da gösterirler. Sanat, insanı anlamada bilim, felsefe ve ahlak kadar önemlidir. Çünkü bütün bu yönelimler insan denilen cumhuriyetteki farklı öğelerin açılımı ve ifade bulmasıyla varlık kazanır. Sanat eserlerinde insan varoluşunun değişik görünümleri ve cepheleri ile karşılaşırız. Bir sanat eserinin büyüklüğü, çizdiği insan portreleri ile paraleldir. Sanat bize insanın ve insan varoluşunun tanınması imkânını sunar. Sanatı anlamak insanı anlamaktır. İnsan sanat eserinde kendini, kendi var oluş hallerini bulur. Sanat eserinde kendi bilincine varır, kendini yeniden algılar. Sanat, insan ve varoluş gerçekliğinin yabancılaşmaya uğramadan anlaşılmasına aracılık eder. Hayat, hiçbir bilimde, sanatta olduğu kadar kendisi olamaz, kendisini veremez. Sanat bize varoluşu anlama fırsatı verir. Her sanat eseri, varoluşun bir yüzünün ifşası şeklinde ortaya çıkar. Sanatın dili, bu hususu vurgulamada bilim, felsefe ve diğerlerinden daha etkilidir. "Sanat eserinde kendini bulmak" sıkça karşılaşılan bir ifadedir. Sanat eserinde insan olarak kendimizi buluruz. Çünkü her sanat eseri, ne kadar imge, kurgu ve tasarım yüklü de olsa, hayatın içinden türer ve yine hayatın içine döner. Orada yalnızca kendimizi bulmayız, bir bütün olarak insanı ve varoluş evrenini buluruz. Sanatın dili, insan varoluşunun en uygun anlatım aracıdır. Sanat bize bu imkânı sunar.

2. Bilimsel Bilgi ve Sanatsal Bilgi

Bize insan varoluşunu doğrudan ve yabancılaşmaya uğramadan veremeye çalışan sanat, insanın, doğanın bağrında oluşturduğu kültür bağlamı içinde bilimlerden daha alt değerde değildir, olmaması gerekir. Bize kendi varoluş gerçekliğimizi sunmaya çalışan sanat, fizik dünyanın gerçekliğini sunmaya çalışan bilimlerden neden daha alt değerde olsun? Bilim sanattan daha fazla, daha üstün bir etkinlik değildir, ancak bilim adına ortaya konan gelişmeler, sanatın değeri konusunda insanlarda bir önyargıya neden olmuştur. Burada şu söylenebilir: Bilim ve felsefe arasında ille de bir karşılaştırma yapılacaksa, insana bizzat kendisini, kendi gerçekliğini ve hakikatini sunan sanatın, fiziksel dünyanın gerçekliğini ve hakikatini sunan bilimden daha öncelikli olması gerektiği düşünülebilir. Wittgenstein, ortaya çıkan değerlendirme sorununa şu şekilde işaret eder: "İnsanlar, bugün, bilim adamlarının kendilerine bir şeyler öğretmek için; şairlerin, müzisyenlerin ise hoşça vakit geçirtmek için varolduklarını sanıyorlar. Berikilerin kendilerine öğretecek bir şeyleri olduğu akıllarına gelmiyor hiç."[6]

Peki, edebiyatın ve sanatın sunduğu bilgi ne tür bir bilgidir? Gerçekten, olgusal/nesnel dünyanın bilgisini sunan bilimler yanında daha ikincil bir bilgi midir? "Boş zaman işi" olmayı gerektirecek kadar önemsiz bir bilgi midir? Bunun böyle olduğunu söyleyemeyiz. Zira edebiyat ve sanat bize kendi hakkımızda, insan dünyası hakkında bilgiler sunar. Nesnel dünyanın bilgisi değildir bu bilgi, doğrudan doğruya varoluşun bilgisidir.[7] Vico, insan dünyasına ait tarihsel, kültürel ve tinsel bilginin, nesnel dünyaya ait bilgiden daha iyi bilinebileceğini iddia etmişti *Yeni Bilim* (*Scienza Nuova*)'de. Bunun gerekçesi olarak da, insanî-tarihsel dünyanın insan ürünü olmasını göstermişti: İnsan kendi dünyasını, kendi ürünü olan insanî-tarihsel dünyayı, kendi ürünü olmayan nesnel dünyadan daha iyi bilebilir. Zira doğal dünya, insana kendi yapıp ürettiği dünyaya nazaran daha yabancı ve daha anlaşılmaz

[6] Ludwig Wittgenstein, *Yan Değiniler*, s. 31.

[7] "Aslında insan sorunlarını ele alıp işlemeğe en yetkili kişi edebiyatçı -özellikle de romancı, hikâyeci ile tiyatrocu- olsa gerek.… O da tıpkı bilim adamı gibi araştırdığı konudan bilgi devşirmeği amaçlar. Ne var ki, bilim adamının bağlandığı kimi aşırı sınırlayıcı ilkeler ile yöntemleri ille göz önünde tutmak zorunda değildir." Teoman Duralı, "Rastlantı ile Zorunluluk Açısından Canlılar Bilimi", Ed. K. Gürsoy, A. Açıkgenç, *Türkiye I. Felsefe, Mantık, Bilim Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Ülke Yayınları, Ankara, 1991, s. 93.

gelir. İşte insanın kendisi, kendi varoluşu, kendi varoluş dünyası hakkında edindiği bu bilgi, nesnel dünyanın bilgisinin yanında ikincil, daha alt değerde olmamalıdır. Vico'nun bu yaklaşımı, insan bilimlerinin önünde geniş bir ufuk açmıştı. Bu yoldan ilerleyen Dilthey, insanî-tarihsel dünyayı anlamanın değerinden söz etmiş, bu anlamanın mantıksal yapısını ve bilimsel yöntemini kurmaya çalışmıştı. Bu mantık ve yöntem çerçevesinde, sanat ve edebiyat, tinsel/manevi dünyayı anlamada temel bir konum kazanmıştı.[8]

Şiirden romana, tiyatrodan biyografiye, edebiyat ve sanat, insanî-tarihsel dünyayı anlamanın imkânını sunarlar. Edebiyatçılar, ressamlar, müzisyenler, tüm sanatçılar hayatı yeniden üretirler, onu bilinç düzeyinde yeniden kurarlar. Biz onların eserlerinde hayatı keşfediyoruz. Bu, sanatın hayata dönük yüzüdür. Bunu tamamlayan diğer yüzünde ise insanın kendisi vardır. Sanat bize, hiçbir bilimin yeterince aydınlatamadığı insan gerçekliğini tanıtır, bu şekilde kendimizle yüzleşmemizi sağlar. Sanatçı, yaşamın içeriğine, özüne ilişkin özgün yapıtlar ortaya koyar. Ama bilim adamının işi yaratıcılık değil, var olanda içkin halde bulunan hakikati keşfetmektir. Dilthey, bir eserinde şunları söyler: "Bilimdeki hiçbir ilerleme, sanatçının yaşamın içeriği üzerine ifade yoluyla ortaya koyduğu şeyle boy ölçüşemez. Sanat yaşamayı anlamanın organonudur."[9] İnsan bu vasıta ile kendi dünyasına yaklaşır, onun hallerini anlar, hisseder. Bu dünyaya ortak olur, paylaşır. Kendi dünyasına ait, hemcinslerine ait bilgiyi elde ederek onları anlar ve bundan haz duyar. Kendini ve başkalarını anlama imkânına kavuşur. İnsanların acılarına, ıstıraplarına, sorunlarına duyarlı hale gelir.[10] Sanat ve edebiyat, kötü/şer karşısında gösterdiği etik tavırla, okuyucuyu erdem yönünde terbiye eder, olgunlaştırır; kötüden soğumasını ve iyiyi sevmesini sağlar. Hangi metin olursa olsun, bir türkü bile bize insanın yaşadığı dünyadan, bu dünyanın hallerinden, insan denilen varlığın yeryüzündeki varoluş biçiminden söz eder. Kuşkusuz bu bilgi, "bilgi değeri" açısından tartışılabilir, ne olduğu, ne kadar bilgi olduğu, nesnelliği ve öznelliği, genel geçerliği ve tekilliği sorgulanabilir. Ama onu modern bilimin "bilimsel bilgisi" ile karşılaştırmak, modern bilgi örneğine göre anlamak da bir hata olacaktır. En iyisi, bu bilgiyi bir başka bilgi örneğine indirgemeden, kendi doğası içinde anlamak ve anlamlandırmak olacaktır. İşte bu bilgi bize sanata ve edebiyata ilişkin bir görüş kazandırır. Buna göre, sanat ve edebiyat insanı ve insanın dünyasını anlamanın bir aracıdır.

Sonuç

Sanat ve edebiyat bize bir "meçhul" olan insanın yeryüzündeki varoluşunun anlaşılması yönünde bir imkân sunar. Çünkü o, her şeyden önce bir varoluş bilgisidir, bir varoluş sanatıdır; baştan sona insanı ve varoluşu anlatır. Edebiyatta kalıcı ve evrensel olan, yapıtın ideolojik yapısı değildir. Hiç kimse şu ya da bu klasiği, ideolojisinden ötürü okumaz. Peki, edebiyat hangi dili konuşacaktır o zaman? Değerini bir ideolojiden almayacaksa, neden alacak, nereden alacaktır? İnsanlığın dilinden alacaktır. Zira o, insan aktiviteleri arasında

---

[8] Giambattista Vico ve Wilhelm Dilthey'ın görüşleri hakkında bkz. V. Taşdelen, *Hermeneutiğin Evrimi*, Hece Yayınları, Ankara, 2008, s. 33, vd., 107, vd.

[9] Wilhelm Dilthey, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. Doğan Özlem, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s. 43.

[10] Nermi Uygur, edebiyatın insan dünyasına yaptığı katkıyı şu şekilde özetler: "Nedense unutulan, ya da önemli değilmiş gibi geçiştirilen bir katkı sağlar edebiyat insan varoluşuna: insana özgü bir duygu dünyasının kurulup gelişmesinde büyük payı vardır edebiyat ürünlerinin… *Duygu eğitimi* sağlar edebiyat insana. İnsanın tüm duygu yönünü açar, açıklar, belli eder, bildirir edebiyat. Yazarlar olmasaydı birçok duyguları deneylemeyecek, onları tatmayacak, bilmeyecektik… İnsanı kendisine öğretir bu bakımdan edebiyat. Ben neyim? Kimim ben? Nasıl bir şeyim ben? çeşidinden sormadan edemeyeceğimiz soruları en iyi aydınlatan, hiç olmazsa aydınlatabilecek ipuçları veren etkinlik alanıdır… İnsanı insana yaklaştırır… İnsanı insana tanıtır. Böylece en azından bir hoşgörü aşıladığı söylenebilir." (Bkz. Nermi Uygur, *a.g.e*., s. 158, 160, 162). Albert Camus de eserlerinde sık sık sanatın yaşama kattığı değer üzerinde durur. Buna göre sanat hayatın güzelliğinin yeniden üretilmesine yönelik var edici bir çaba olduğu fikrini vurgular, hayatın güzellik ve iyiliklerinin yeniden üretmesine büyük katkı sağlar.

insanlığın dilini konuşmaya en yatkın olandır. İnsan onunla en çok insan olmayı, insan olmanın imkânlarını konuşur, insan olmanın onurundan söz eder, iyiliğe ve güzelliğe duyduğu özlemi dile getirir. İşte bu nedenle, edebiyata başladık mı, insanlığın dilini konuşmaya da başlarız. Bu dil bizi avutur, teselli eder. İnsan varlığı olarak birbirimizin acılarını ve sevinçlerini anlamamızı, hissetmemizi sağlar. Edebiyatın iyiliği, insanın iyiliğinin yanında olması, bu iyiliği vurgulaması ve belirgin kılmasıdır. Buna göre, edebiyat giderek iyiliğe ve güzelliğe duyulan sevgi ve inançla özdeşleşir. O, insanı kendisiyle yüzleştirir, insana kendisini tanıtır. Neresinden bakılırsa bakılsın edebiyat, bir sanat olarak verdiği estetik hazzın yanında, ihtiva ettiği varoluş bilgisi ile de önemli bir konumda bulunur.